

SOCIALINĖS POLITIKOS FORMAVIMASIS IR RAIDOS TENDENCIJOS LIETUVOJE

Leta Dromantienė

Socialinė politika – valstybės vykdomas pajamų perskirstymas ir turtinių santykių reguliavimas tarp žmonių bei visuomenės grupių siekiant socialinio teisingumo ir lygybės – yra esminė gerovės valstybės kūrimo priemonė, užtikrinanti piliečių socialinę ekonominę saugumą, o kartu puoselėjantis ir jų lojalumą valstybei. Pažymėdamas socialinės politikos svarbą, T. H. Marshallas apibrėžia socialinę politiką kaip jėgą, galinčią pavaduoti, papildyti ar keisti ekonominės sistemos veikimą siekiant tokių rezultatų, kurių viena pati ekonominė sistema nepasiektų.¹² Todėl atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, vienu svarbiausių jaunos valstybės uždavinių tapo esminė socialinės politikos pertvarka, keičiant į gamybą integruotą valstybinio socializmo socialinę politiką savarankiška politika.

Socialinės politikos pertvarkos mastai Vidurio ir Rytų Europoje

P. Adamsas, tyrinėjęs socialinės politikos pertvarką Vidurio ir Rytų Europos valstybėse, pažymėjo, kad valstybinio socializmo politika „aiškiai stokojo „politinės sferos“ savybės su jai atliepiančia institucine „politine arena“.¹³ Gamybės įmonės ir visiškai valstybės kontroliuojamos profsąjungos, veikian-

¹² Marshall, T. H. *Social Policy*. London: Hutchinson, 1975, p. 15.

¹³ Adams, P. „*The Unity of Economic and Social policy in the German Democratic Republic*“, in B. Deacon and J. Szalai (eds.) *Social policy in New Eastern Europe*. Aldershot: Avebury, 1990, p. 133.

čios kaip visapusiškos socialinės politikos agentūros, teikė įvairias socialines lengvatas lojaliems darbuotojams (nuo kasdienės globos, butų, medicininių paslaugų iki poilsio namų, sanatorijų, vaikų darželių, socialinių paslaugų arba net galimybių pasinaudoti įmonės įrankiais savo reikmėms) ir atliko daugelį tokių funkcijų, kurios kapitalistinėje visuomenėje atliekamos už verslo įmonių ribų ir nepriklausomai nuo jų. Tokio integruoto požiūrio pasekmė buvo ta, kad socialinė politika nebuvo laikoma atskira politikos sritimi su savo specialiomis institucijomis ir veikėjais. Socialistinė įmonė ne tik panaudojo, bet ir kūrė darbo jėgą tenkindama darbuotojų poreikius. Vienas iš socialinės politikos tikslų buvo vadovauti darbo jėgos ištekliams ten, kur valdžiai atrodė labiausiai to reikia.¹⁴ Kai kuriose Vidurio ir Rytų Europos šalyse išnyko net pats socialinės politikos terminas.

Valstybinio socializmo socialinei politikai buvo būdinga piliečiams teikiama nemokama ir universali sveikatos, švietimo, profesinio mokymo sistema, būstai (sunkiai subsidijuojami ir nepakankami); formalus nedarbo nebuvimas; atlyginimas, mokamas už neefektyvią gamybą, iš dalies ir buvo mokėtis už nedarbo nebuvimą; vyravo santykinė darbo užmokesčio lygiava; pajamų netolygumas buvo kur kas mažesnis negu rinkos visuomenėse, tačiau ir pajamos buvo daug mažesnės; vaiko priežiūros paslaugos teikiamos, siekiant išlaisvinti moterų darbo jėgą ir maksimaliai kontroliuoti politinę vaikų socializaciją; daugelis masinio vartojimo dalykų buvo dosniai finansuojama sukeliant didžiulį vartojimo neefektyvumą; daugelio kokybiškų vartojimo reikmenų neprieinamumas rinkoje (ar prieinamumas labai aukštomis kainomis) arba paskirstymas kitais būdais, tokiais kaip specialioji klientūra, šefavimas ir pan.; labai mažos pensijos, palyginti su Vakarų šalimis; dažnai prastos kokybės sveikatos apsaugos ir kitos paslaugos. Taigi Rytų ir Centrinės Europos socialinės politikos praktika veikė priešingai negu institucinė Vakarų gerovės šalių praktika. Valstybinio socializmo socialinė politika asocijavosi su nepatenkintais poreikiais, nepalenkiamomis biurokratinėmis taisyklėmis, atsitiktinėmis, vis labiau neprieinamomis paslaugomis.¹⁵

XX a. pabaigoje komunistinis pasaulis, nebepajėgdamas kovoti su liberaliuoju kapitalizmu, išgyveno revoliuciją, kurią sukėlė gilus ekonomikos ir gy-

¹⁴ Tomes, I. "Social Reform: A Cornerstone in Czechoslovakia's New Economic Structure". *International Labour Review* 130:2, 1991, p. 192.

¹⁵ Szalai, J. "Outline for the Radical Reforms of Social Policy in Hungary", in B. Deacon and J. Szalai eds.: *Social Policy in the New Eastern Europe*. Aldershot: Avebury, 1990, p. 92.

venimo nuosmukis, didėjantis technologijos atsilikimas, skatinamas ekonominių, informacinių ir politinių globalizacijos procesų. Tai lėmė visuomenės pokyčius, anot M. P. Šaulausko¹⁶, vykusių dviem pagrindinėmis kryptimis:

- socialinių pokyčių artikuliacija – t. y. naujų vertybių ir normatyvinių principų paieška, formulavimas ir įsitvirtinimas;
- socialinių pokyčių institucionalizacija – tai formaliai sankcionuotų ir neformaliai palaikomų socialinių darinių, vienaip ar kitaip atitinkančių naujai artikuluotas vertybes ir principus, įdiegimas ir įsitvirtinimas. Institucionalizacija yra ir naujų institucijų formavimas bei steigimas, ir jau veikiančių socialinių darinių keitimas.

Pereinamuoju iš totalitarinio valstybinio socializmo į demokratinę visuomenę laikotarpiu pertvarkant socialinę politiką buvo sprendžiamos tokios problemos:

1. Į bendrąją valstybės politiką integruota socialinė politika keičiama atskira institucine sistema, kurią valstybinio socializmo sąlygomis sudarė rudimentinė universali valstybės mastu veikianti pensijų sistema, taip pat valstybės finansuojamos sveikatos apsaugos ir kitos institucijos.
2. Kuriami iki tol neveikę įstatymai, rengiami taisyklių, juridškai apibrėžiančių darbuotojų teises ir pareigas, rinkiniai, taip pat įstatymai, reguliuojantys biudžetą, administraciją ir griežtinantys teisių ir pareigų sistemą.
3. Ribotos įmonių tariamai teikiamos socialinės paslaugos išplėtos taip, kad į socialinės politikos erdvę būtų įtrauktos kitos sritys, kuriomis anksčiau gamybos įmonės nesirūpino, tokios kaip paslaugos šeimoms, vaikams, jaunimui, vyresnio amžiaus žmonėms, benamiams ir kt.

Šių trijų tarpusavyje susijusių didelių uždavinių įgyvendinimą sunkino daugybė aplinkybių. Visų pirma postkomunistinio perėjimo prigimtis lėmė sparčius tempus: senojo režimo institucijos ir taisyklės nebeveikė, o jų žlugimas ir prasidedantis privatizacijos procesas sukėlė rimtų ekonominių problemų: nedarbą, socialinę nesaugumą, infliaciją, – naujų institucijų kūrimo procesas instituciniu tarpvaldžiu turėjo tęstis kuo trumpesnę laiką. Ribotas laikas trukdė reguliuoti procesus, neleido bandyti, imtis didelių pokyčių, būdin-

---

¹⁶ Šaulauskas, M. P. *Socialinė kaita: metodologija ir bendrosios tendencijos. Socialiniai pokyčiai: Lietuva 1990/1998*. Vilnius, 2000, p. 17.

gų Vakarų šalių gerovės sistemai. Be to, nebuvo laiko politiškai mokytis, svarstyti, apgalvoti, kaip priimti palankų kompromisą. Perėjimas prie rinkos ekonomikos lėmė naujos socialinės politikos pobūdį:

- Darbas nuosekliai marketizuojamas, tapo sąlygiškesnis negu valstybės garantuota pareiga ir teisė dirbti. Sutartinis įdarbinimo pobūdis rodė, kad gauto darbo garantija, įdarbinimo trukmės užtikrinimas (tuo atveju, jeigu darbas gautas) realių pajamų, priklausančių nuo įdarbinimo, saugumas sumažėjo.
- Verslo įmonės buvo priverstos persitvarkyti į „funkcionalias specifines“ organizacijas, jau nebegalinčias pasikliauti biudžeto malonėmis, o turinčias teikti prioritetus produktyvumo, pelningumo veiksniams ir atsisakyti visų arba daugumos socialinės politikos funkcijų, kurios buvo jų tradiciškai vykdomos esant valstybiniam socializmui. Socialinės politikos vykdymo įmonėse funkcijų atsisakymas buvo tas veiksnys, kurį sustiprino bankai, užsienio investitoriai, taip pat ir patys darbuotojai, kurie turėjo parodyti aukščiausią kompetenciją ir įmonių ekonominę pajėgumą, verslumą ir taip apginti savo darbo vietas.
- Poreikis palengvinti valstybės biudžeto naštą ir politiškai pagrįstas principas dėl kainų liberalizavimo reiškė kainų subsidijų nutraukimą masinio vartojimo prekėms ir realių pajamų ryškų nuosmukį.
- Darbo marketizacija ir gamybos privatizacija kartu sukūrė poreikį specializuotos papildomos socialinės politikos ir institucijų, sugebančių atremti augančią riziką, susijusią su naujomis darbo sąlygomis, ir pakeisti buvusį su darbu susietą socialinės apsaugos ir paslaugų funkcionavimo būdą.

Beveik tapachios socialinės politikos susiformavimą Vidurio ir Rytų Europos valstybėse, tarp jų ir Lietuvoje, lėmė panašios politinės, ekonominės bei socialinės aplinkybės, susiklosčiusios šiame regione praėjusio amžiaus pabaigoje. Jos, kaip socialinės gerovės valstybės, paprastai priskiriamos tarpiniam tipui, pasižyminčiam ir liberaliojo, ir konservatyviojo-korporatyvinio modelio bruožais. Lietuvos socialinės politikos modelis bendriausia prasme atitinka Vidurio Europos modelį, nes joje, kaip ir daugumoje Vidurio Europos valstybių, vyrauja privalomieji socialinio draudimo fondai, stiprėja nevyriausybinų organizacijų vaidmuo, didinama privati ir bažnytinė labdara.

Lietuvos socialinės politikos rengimo ir įgyvendinimo kryptys

Socialinės politikos pertvarka Lietuvoje, kaip ir socialinių pokyčių orientacija, anot P. Šaulausko, rėmėsi keturių tipų: restitucinio (atkuriamojo), imitacinio (mėgdžiamojo), inovacinio (išrandamojo) ir kontinuacinio (tęstinio) vertybinių permainų vyravimu¹⁷. Restitucinis socialinis kismas – tai jau buvusių, bet šiuo metu nesamų bendrabūvio struktūrų atkūrimas (pvz., tarpukario Lietuvos Respublikoje veikusių), imitacinis – orientuojasi į kitose šalyse veikiančias institucijas ir struktūras (į liberalaus demokratinio kapitalizmo Vakarų visuomenių struktūras), kontinuacinis – į jau susiklosčiusių ir veikiančių socialinių struktūrų išlaikymą ir pritaikymą (Lietuvoje – į sovietmečiu susiklosčiusių socialinių struktūrų), inovacinis žymi autonomišką naujų, dar nebuvusių istorinių struktūrų genezę.

Atlikus 20 metų Lietuvos socialinės raidos procesų tyrimus, nustatyta, kad Lietuvos socialinės politikos pertvarka, modernizacija ir, rengiantis narysčiai ES, jos derinimas su ES socialine politika vyko dviem kryptimis:

1. Naujos teisinės socialinės apsaugos bazės sukūrimo;
2. Modernių socialinės apsaugos institucijų, tokių kaip: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (SADM), Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba („Sodra“), Lietuvos darbo birža, Lietuvos valstybinė darbo inspekcija, savivaldybių globos ir rūpybos skyriai, socialinės paramos centrai ir kt., sistemos sudarymo.

Nors naujos socialinės institucijos pradėjo veikti tokiomis sąlygomis, kai sparčiai didėjo paslaugų poreikiai, o jų pasiūla mažėjo, buvo stokojama finansinių išteklių, nepakako specifinių teisinių institucijų ir praktikų, išmanančių teisės aktus, jau pradiniam Lietuvos valstybingumo laikotarpyje susiformavo ir buvo įteisinti esminiai šiuo metu galiojantys socialinio solidarumo ir socialinio teisingumo principai, o socialinė politika plėtojasi apimdama dvi pagrindines sritis: 1) darbo politiką ir 2) socialinę apsaugą, kurioms būdingas nuolatinis tobulinamas, atsiliepiant į gyvenimo diktuojamus reikalavimus ir iššūkius, teisės aktų pakeitimai ir naujų įstatymų socialinėje srityje priėmimas.

Socialinį saugumą Lietuvos gyventojams užtikrino dar 1990 m. spalio 10 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo priimtas Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pa-

¹⁷ Šaulauskas, M. P. *Socialinė kaita: metodologija ir bendrosios tendencijos. Socialiniai pokyčiai: Lietuva 1990/1998*. Vilnius, 2000, p. 18.

grindų įstatymas, kuriame nurodyta, kad „valstybinis socialinis aprūpinimas – valstybės nustatytų socialinių ekonominių priemonių sistema, teikianti gyvenimui reikalingų lėšų ir paslaugų Respublikos gyventojams, kurie negali dėl įstatymų numatytų priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba yra nepakankamai aprūpinti“¹⁸. Įstatyme pažymėta, kad valstybinio socialinio aprūpinimo sistema apima visus valstybės gyventojus, be to, šalies piliečiai, iš jų ir atliekantys Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą užsienyje, Lietuvoje nuolat gyvenantys užsienio piliečiai ir asmenys be pilietybės turi lygias teises į socialinį aprūpinimą. Svarbu tai, kad pertvarkant socialinę apsaugą, buvo atskirtos valstybinio socialinio draudimo ir valstybinės socialinės apsaugos institucijos. Pagrindiniai įstatymai, suformavę naują socialinės politikos kryptį, buvo priimti ir įdiegti iki dešimtojo dešimtmečio vidurio, vėliau jie buvo papildyti ir sukonkretinti. Tai Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymas (1990 m.), Valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991 m.), įvairūs įstatymai, susiję su pensijų socialiniu draudimu (1994 m.) ir kt.¹⁹

Lietuvos socialinės apsaugos sistema

Lietuvoje veikianti socialinės apsaugos sistema – įstatymais nustatyta socialinių, ekonominių priemonių visuma, užtikrinanti lėšų ir paslaugų teikimą socialinių rizikų atvejais, suteikianti papildomų pajamų būtiniausiems šeimos (asmens) poreikiams tenkinti – susiformavo dar dešimtojo dešimtmečio pradžioje. Socialinės rizikos, arba socialiniai pavojai, apibūdinami kaip pajamų praradimas, žymus jų sumažėjimas arba papildomos išlaidos dėl senatvės, negalumo, ligos, nedarbo, motinystės (tėvystės), artimųjų globos, nepritekliaus, mirties ir kitų šeimos aplinkybių. Socialinei apsaugai taikomomis priemonė-

¹⁸ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo 1990 m. spalio 10 d. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 32.

¹⁹ Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymas, 1990 m. rugsėjo 27 d., Nr. I-618. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 30-711; Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo 1991 m. gegužės 21 d. Valstybinio socialinio draudimo įstatymas Nr. I-1336. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 17-447 (Šio įstatymo nauja redakcija – įstatymas Nr. IX-2535, priimtas 2004 m. lapkričio 4 d., įsigaliojo 2005 m. sausio 1 d.); Lietuvos Respublikos šalpos (socialinių) pensijų įstatymas, Nr. I-675, 1994 m. lapkričio 29 d. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 96-1873.

mis sukuriamas solidarumas tarp žmonių, netekusių darbo pajamų arba susidūrusių su ypatingomis išlaidomis²⁰.

Socialinė apsauga būtina siekiant užtikrinti darnią žmogaus socialinę raidą – t. y. procesą, praplečiantį žmogaus pasirinkimo galimybes, nes bet kuriame visuomenės gyvenimo lygyje žmogus privalo turėti galimybę pasirinkti tris svarbiausius dalykus: 1) ilgai ir sveikai gyventi; 2) įgyti žinių; 3) apsirūpinti ištekliais (daugiausia iš darbo pajamų), reikalingais normaliam gyvenimo lygiui pasiekti.²¹ Įvairių socialinių rizikų atvejais trečiasis žmogaus socialinės raidos aspektas tampa sunkiai pasiekiamas, nes darbo pajamos prarandamos arba jos yra nepakankamos. Šiuolaikinėje visuomenėje vis labiau įsitvirtina nuomonė, kad artimiausia bendruomenė, turinti žmogui teikti socialinę pagalbą, yra jo šeima, artimieji (Höffneris, 1996)²². Neturinčiam artimųjų žmogui būtina valstybės parama, tiksliau – socialinės apsaugos teikiamos priemonės arba socialinės garantijos. Ši nuostata yra įtvirtinta pagrindiniame Lietuvos teisiniame akte – Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kurioje teigiama, kad „kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir [...] gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju“²³.

Lietuvos socialinės apsaugos sistemos analizė rodo, kad dar pradinio valstybingumo laikotarpiu susiformavo socialinės apsaugos sistema, kurią sudaro dvi dalys:

- 1) valstybinis (privalomasis) socialinis draudimas (toliau – „Sodra“);
- 2) socialinė parama.

Socialinio draudimo sektorius yra finansuojamas išankstinėmis pinigėmis gyventojų įmokomis, apskaičiuojamomis nuo darbo užmokesčio, ir mokantis su tomis įmokomis susijusias socialines išmokas (socialinius transferus)²⁴. Socialinė parama – tai įstatymais nustatyta socialinių, ekonominių priemonių visuma, apimanti piniginę paramą ir socialines paslaugas jos reikalingiems asmenims, neapdraustiems „Sodra“. Remiama tik tuo atveju, jeigu šeimos (asmens) pragyvenimo šaltiniai yra nepakankami, o paramos dydis nustatomas iki minimalių poreikių patenkinimo lygio. Socialinės paramos si-

²⁰ Lazutka, R. Socialinė apsauga. *Žmogaus socialinė raida*. Vilnius, 2001, p. 134.

²¹ United Nations Development Programme Human Development Report. 1990.

²² Höffner, J. *Krikščioniškasis socialinis mokymas*. 1996.

²³ *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. 1996, 48 straipsnis.

²⁴ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, Nr. I-1336 1991 m. gegužės 21. *Valstybės žinios*. 1991-06-20, Nr. 17-447 (Nauja redakcija – įstatymas Nr. IX-2535, priimtas 2004 m. lapkričio 4 d., įsigaliojo 2005-01-01).

stema neužtikrina žmogui ilgalaikio ekonominio bei socialinio saugumo, o tik padeda išgyventi ekstremaliomis sąlygomis, prisitaikyti visuomenėje.

Šiuo metu Lietuvoje veikiančios socialinės apsaugos struktūra pateikiama 1 lentelėje.

1 lentelė. Lietuvos socialinės apsaugos sistema

SOCIALINĖ APSAUGA			Specialiosios socialinės teisės
Socialinis draudimas	Socialinė parama		
	Piniginė socialinė parama	Socialinės paslaugos	
Pensijų draudimas	Šalpos (socialinė) pensija	Socialinės globos įstaigos	Prezidento pensija
Ligos ir motinystės draudimas	Šeimos pašalpos	Senelių, neįgaliųjų, našlaičių globos namai	LR I ir II laipsnio pensijos
Sveikatos draudimas	Laidojimo pašalpa	Dienos centrai	Nukentėjusių asmenų pensijos
Nedarbo draudimas	Socialinė pašalpa	Nakvynės namai	Karių ir pareigūnų pensijos
Draudimas nuo nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų	Šildymo išlaidų kompensacijos	Pagalba namuose	Mokslininkų pensijos
	Kitos kompensacijos (transporto, ryšių ir kt.)	Slauga namuose	Teisėjų pensijos
			Artistų renta

Šaltinis: Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje, 1998, p. 39.

Aukščiau pateiktoje lentelėje matyti, kad Lietuvoje veikiančią socialinę paramą sudaro:

- 1) piniginė parama – t. y. socialinės išmokos (kategorinės pašalpos), skiriamos: a) asmenims ir šeimoms, testuojant jų pajamas; b) atskiroms žmonių grupėms, kurių pajamos yra mažesnės už nustatytas valstybės remiamas pajamas;
- 2) socialinės paslaugos – tai pagalbos asmenims arba šeimoms suteikimas įvairiomis nepiniginėmis formomis bei globos pinigais (pinigiais, skiriamais susimokėti už suteiktas socialines paslaugas), siekiant grąžinti asmenims gebėjimą pasirūpinti savimi ir įsilieti į visuomenę.

Abi socialinės paramos sistemos dalys papildo viena kitą ir turi veikti sutartinai, nepaisant dažnai skirtingų finansavimo, administravimo metodų. Vis dėlto parama piniginėmis išmokomis ne visada tinkama, todėl Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų šalių, plėtojama socialinių paslaugų sistema.

Nūdienos socialinių paslaugų sistema Lietuvoje pradėjo formuotis spon-taniškai savivaldybių, visuomeninių organizacijų, Bažnyčios pastangomis, be reikiamos teisinės bazės. Socialinių paslaugų įstatymas Lietuvoje buvo priim-tas tik 1996 m. spalio 9 d.²⁵, jis reglamentavo atskirų institucijų atsakomybę organizuojant socialinių paslaugų teikimą, įteisino socialinių paslaugų sam-pratą, jų rūšis, paslaugų teikėjų ir gavėjų santykius bei atsakomybę, apibrėžė finansavimo principus. Priėmus socialinių paslaugų įstatymą ir svarbiausius įstatymų įgyvendinamuosius aktus, socialinių paslaugų teisinė bazė įgavo nuo-seklų sisteminių teisinių pobūdį.

Socialinės paslaugos Lietuvoje teikiamos esant įvairioms kritinėms situa-cijoms: skurdo atveju, jeigu pagal kitus įstatymus neužtenka pajamų, neteku-siems tėvų globos vaikams ir našlaičiams, benamystės, nedarbo, invalidumo metu, daugiavaikėms šeimoms, kuriose kyla sunkumų auginant vaikus, pri-klausomiems nuo alkoholio ir narkotikų, grįžusiems iš įkalinimo, kardomojo kalinimo (suėmimo), socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų asme-nims, įvykus nelaimėi, kitais įstatymų arba kitų teisės aktų numatytais atve-jais, kai būtina valstybės parama; prevencijos tikslais, kad nekiltų socialinių problemų, ir reabilitacijos tikslais siekiant atkurti asmenų sugebėjimą pasirū-pinti savimi bei užtikrinti visavertį funkcionavimą visuomenėje. Nuo pat so-cialinių paslaugų sistemos susiformavimo iki šiol teikiamos paslaugos skirs-tomos į bendrąsias ir specialiąsias. Bendrosios – tai tiesiogiai teikiamos pa-slaugos, t. y. slauga namuose; globos pinigai – pinigai, skirti sumokėti už su-teiktas socialines paslaugas. Kai bendrosios socialinės paslaugos yra neveiks-mingos, teikiamos specialiosios socialinės paslaugos – t. y. tos paslaugos, ku-rios teikiamos asmenims globos tikslais stacionariose globos ir slaugos įstaigo-se; reabilitacijos įstaigose; dienos globos įstaigose; laikino gyvenimo įstaigose; kitose socialinės globos įstaigose. Bendrųjų ir specialiųjų socialinių paslaugų sąrašą nustato, jų turinį apibrėžia Socialinių paslaugų katalogas, kurį rengia, tvirtina ir kasmet viešai skelbia Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Už socialinių paslaugų teikimo organizavimą atsako Socialinės apsaugos ir darbo, Sveikatos apsaugos bei Švietimo ir mokslo ministerijos; apskričių valdytojai; savivaldybės.

Rengiantis narystei ES, Lietuvoje nuo 1998 m. buvo įgyvendinama vals-tybinė socialinių paslaugų infrastruktūros plėtros programa, kurios tikslas –

---

²⁵ Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įgyvendinimo įstatymas Nr. I-1580, 1996 m. spalio 9 d. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 104-2367.

plėtoti pažangias socialinių paslaugų teikimo formas bendruomenėse, užtikrinant socialinių paslaugų teikimą labiausiai pažeidžiamoms asmenų grupėms²⁶. Per aštuonerius metus programai vystyti skirta daugiau nei 34,5 mln. litų, kurie buvo skirti socialinių paslaugų įstaigų pertvarkymo, remonto darbams, pagrindinių priemonių įsigijimo ir kitų prekių įsigijimo išlaidoms padengti. Įgyvendinant šią programą, siekta plėtoti pažangias socialinių paslaugų teikimo formas bendruomenėje, kuriant socialinių paslaugų tinklą savivaldybėse bei regionuose ir užtikrinant socialinių paslaugų teikimą labiausiai pažeidžiamoms gyventojų grupėms: socialinės rizikos šeimoms ir vaikams, neįgaliesiems, seniems žmonėms, socialinės rizikos suaugusiems asmenims. Per 1998–2005 m. laikotarpį iš viso finansuotas 161 paslaugų plėtros projektas, kuriuos įgyvendinus, socialinės paslaugos pradėtos teikti vidutiniškai 6126 asmenims per mėnesį, įkurta naujų 750 darbo vietų²⁷.

Teikiant socialines paslaugas kartu su savivaldybėmis aktyviai dalyvauja atkurtos tarpukario Lietuvoje veikusios ir susikūrusios naujos nevyriausybinės organizacijos (NVO), kurių pagrindinė veiklos kryptis – žmonių, dėl nepakankamų pajamų, nedarbo ir kitų veiksnių atsiradusių žemiau skurdo ribos ir socialiai atskirtų, socializacija. Socialinė atskirtis – tai pilietinių teisių, įskaitant politines, ekonomines, socialines ir kultūrinės, netolygaus pasiskirstymo ir paskirstymo išraiška²⁸. Socialinę atskirtį apibūdina jos apimtis ir intensyvumas, t. y. esamų pilietinių teisių mastas ir realių galimybių jomis pasinaudoti laipsnis. Todėl ypač reikšmingas įvairių atskirtyje esančių marginalinių grupių supilietinimas, t. y. ekonominių, politinių ir kultūrinių pilietinių teisių suteikimas bei mechanizmo, laiduojančio veiksmingą pasinaudojimą jomis, užtikrinimas tiems visuomenės nariams ir jų dariniams, kuriems tokios pilietinės teisės skirtos ir kurie jų iš dalies stokoja²⁹. Ištyrus Lietuvoje veikiančių visuomeninių organizacijų veiklą, galima tvirtinti, kad apie 63 procentai šių

²⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl socialinių paslaugų infrastruktūros plėtros 1998–2000 metų programos“, 1998 m. vasario 19 d., Nr. 202. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 19-478.

²⁷ *Socialinis pranešimas 2005–2006*. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Vilnius, 2006, p. 97.

²⁸ Dahrendorf, R. *Modern Social Conflict: An Essay on the Politics of Liberty*. California University Press, 1990.

²⁹ Šaulauskas, M. P. *Socialinė kaita: metodologija ir bendrosios tendencijos. Socialiniai pokyčiai: Lietuva 1990/1998*. Vilnius, 2000, p. 48.

organizacijų padeda mažinti skurdą³⁰. Jos papildo valstybės socialinės apsaugos sistemos darbą, paversdamos socialinę paramą konkretesne veikla, kuri skirta konkrečiam klientui. Tai įgyvendinant siekiama, kad šių organizacijų socialinės veiklos formos būtų nuosekliai suderintos su socialinio darbo praktika (NVO „Moteryų krizių centras“ Vilniuje, NVO „Jaunimo su negalia užimtumo centras „Viktorija“ Šiauliuose, NVO „Vaikų socialinės pagalbos centras“ Klaipėdoje ir kt.). Tada jos nėra varžomos oficialių veiklos nuostatų, kurių privalo laikytis valstybinės socialinės struktūros. Jos gali ieškoti finansinės įvairių šaltinių paramos, o tai leidžia daug greičiau reaguoti į opias socialines problemas. Visuomeninės organizacijos suvienija žmones, kuriems reikia viena rūšies socialinės pagalbos ir paramos kaip antai: Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“, Lietuvos kalinių globos draugija, NVO koalicija moterų teisėms ginti ir kt. Teikdamos socialines paslaugas žmonėms, jos nekuria priešpriešos situacijų valstybei, bet glaudžiai bendradarbiauja su valstybinėmis institucijomis gerindamos socialinių paslaugų kokybę ir pagalbos teikimo aplinką. Jos siekia daryti veiksmingą įtaką priimant įstatymus, susijusius su klientais, siūlo valstybei savo patirtį sprendžiant socialines problemas.

Didžiulis laimėjimas ir visuomeninių organizacijų veiklos palengvinimas yra 2002 m. Seime priimtas Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas, kuris svarbus tuo, kad piliečiai gali pervesti 2 procentus savo pajamų mokesčio norimai organizacijai arba veiklai paremti³¹. Šio įstatymo iniciatoriai buvo savanorišką labdarinę veiklą inicijuojantys ir skatinantys asmenys ir organizacijos, nes liberaliosios demokratijos sąlygomis būtent piliečių atstovai kuria įstatymus ir formuoja politiką, nurodo valstybės tarnautojams bei biurokratams, kaip ji turi būti įgyvendinta³².

Socialinės paslaugos tokioms svarbioms socialinės atskirties grupėms, kaip iš įkalinimo įstaigų grįžę asmenys, prekybos žmonėmis aukos, smurtą, seksualinę prievartą patyrę asmenys, asmenys, priklausomi nuo narkotikų ir alkoholio, tautinės mažumos (romai) ir kt., per dvidešimt valstybingumo metų susilaukė vis didesnio kompleksinio Vyriausybės ir visuomeninių organiza-

³⁰ Lietuvos Respublikos 2004–2006 metų nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas. Vilnius, 2004, p. 17.

³¹ Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas 2002 m. liepos 19, Nr. IX-1007. *Valstybės žinios*, Nr. 73-3085.

³² Dunleavy, P. *Theories of the State: Politics of Liberal Democracy*. New Amsterdam books, 2000.

cijų dėmesio plėtojant socialinės apsaugos, darbo rinkos, švietimo ir kitas socialinės integracijos priemones labiausiai pažeidžiamoms gyventojų grupėms. Reikšmingas žingsnis tobulinant teikiamų paslaugų kokybę ir apimant tas socialines grupes, kurios aiškiai šių paslaugų stokoja, yra 2002 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos patvirtinta socialinių paslaugų teikimo reforma³³. 2006 m. liepos 1 d. įsigaliojo naujas Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas³⁴, o nuostatos, susijusios su socialinių paslaugų planavimo metodikos taikymu, socialinių paslaugų finansavimu bei socialinės globos normų taikymu – 2007 m. sausio 1 d. Šia reforma siekiama pertvarkyti socialinių paslaugų sistemą taip, kad būtų sudarytos teisinės, administracinės, finansinės prielaidos planuoti, teikti ir organizuoti socialines paslaugas bendruomenėje ir kad socialinė pagalba būtų veiksmingesnė, skatintų patį žmogų aktyviai ieškoti savipagalbos būdų, o ne naudotis pasyviomis socialinės paramos priemonėmis.

Didžiausias dėmesys skiriamas socialinių paslaugų kokybei gerinti, naujoms socialinės globos formoms vystyti, paslaugoms šeimai didinti. Naujuoju Socialinių paslaugų įstatymu siekiama skatinti socialinių paslaugų įvairovę ir didinti jų prieinamumą visiems, perkelti pažangią pasaulio praktiką į Lietuvą, nes, be ilgalaikės socialinės globos stacionarioje globos įstaigoje, esama daug kitų, daug patrauklesnių žmonėms bei jų šeimų nariams socialinių paslaugų formų, kurias naujasis įstatymas sudaro sąlygas plėtoti ir populiarinti: tai savarankiško gyvenimo namai, socialinė globa namuose, dienos socialinės globos centrai ir kt. Naujame įstatyme kitaip vertinami ne tik socialinės paslaugos reikalingi žmonės, bet ir jų šeimos nariai. Valstybei daug naudingiau, kad šie žmonės dirbtų, mokėtų mokesčius, už kuriuos valstybė organizuotų tinkamą socialinę priežiūrą. Įsigaliojus įstatymui, turintys vaikų ir su jais gyvenantys senyvi arba neįgalūs žmonės turi tokias pat galimybes gauti jiems būtiną valstybės pagalbą kaip ir vieniši. Be to, socialinės paslaugos tampa mokamos, tai skatina gerinti jų kokybę³⁵.

---

³³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtinta Socialinių paslaugų teikimo reformos koncepcija (2002 m. vasario 6 d., Nr. 171).

³⁴ Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įgyvendinimo įstatymas Nr. I-1580, 1996 m. spalio 9 d. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 104-2367.

³⁵ Už socialinę priežiūrą – t. y. pagalbą į namus neįgaliesiems arba senyvo amžiaus asmenims, neįgaliųjų, socialinės rizikos šeimų socialinių įgūdžių ugdymą dienos centruose, pagalbą šeimai tarnybose, žmonės mokės iki 20 procentų savo gaunamų pajamų. Mokestis už dienos socialinę globą namuose arba dienos socialinės globos centre neįgaliesiems, senyvo amžiaus

Nemažai dėmesio įstatyme skiriama ir socialinių paslaugų kokybei užtikrinti: ir apskrities, ir savivaldybės pavaldumo arba nevyriausybinės bei privačios socialinės globos įstaigos, personalinės įmonės, norėdamos teikti socialinę globą, nuo 2010 m. turės įsigyti licencijas. Kiekvienas Lietuvos gyventojas, gaunantis socialinę globą, arba jo šeimos nariai, artimieji, rūpintojai, globėjai, turės galimybę apie netinkamai teikiamą socialinę globą pranešti Socialinių paslaugų priežiūros departamentui prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, kuris kontroliuos šių paslaugų kokybę. Tokios įstatymu garantuojamos socialinių paslaugų teikimo naujovės, išlaisvinančios darbingus žmones, turėtų padėti gerinti socialinio gyvenimo kokybę, kad būtų artėjama prie Europos Sąjungos senbuvų valstybių narių standartų.

Lietuvos socialinės politikos raidos tendencijos ir pokyčių perspektyvos

Naujus iššūkius Lietuvos socialinei politikai išskėlė integracija į Europos Sąjungą, globalizacijos procesai. Ypač didžiulius mastus socialinės politikos pertvarka įgijo pasirengimo narystei ES laikotarpiu, nes ši sritis buvo vienas iš derybų prioritetų. Lietuvos pasirengimas narystei Europos Sąjungoje vyko

---

asmenims negali viršyti 20 procentų žmogaus pajamų. Žmogui, gaunančiam socialinę pašalpą arba pajamas, mažesnes už valstybės remiamų pajamų trigubą dydį, bendrosios socialinės paslaugos ir socialinė priežiūra teikiama nemokamai. Savivaldybės turi teisę atleisti žmogų nuo mokėjimo už socialines paslaugas ir kitais atvejais. Iki 50 procentų asmens mėnesio pajamų tektų mokėti tuomet, jeigu šeimos vidutinės pajamos, tenkančios vienam šeimos nariui, yra didesnės už trigubą valstybės remiamų pajamų dydį. Už trumpalaikę socialinę globą, kuri savo turiniu yra panaši į ilgalaikę globą, tačiau skiriasi nuo jos teikimo trukme (pvz., 30 dienų per mėnesį teikiama trumpalaikė socialinė globa senelių globos namuose socialinės globos įstaigoje arba namuose) visi suaugę asmenys moka ne daugiau kaip 80 procentų savo pajamų. Turtas šiuo atveju netraukiamas į apskaitą. Už ilgalaikę socialinę globą stacionarioje socialinės globos įstaigoje suaugęs asmuo per mėnesį moka iki 80 procentų savo pajamų, o jo turtas netraukiamas į apskaitą, jeigu to turto vertė mažesnė už jo gyvenamosios vietos savivaldybėje nustatytą turto vertės normatyvą. Tik tais atvejais, kai asmens pajamų nepakanka sumokėti už šią globą arba asmens turimas turtas (arba 12 mėn. iki kreipimosi turėtas turtas) viršija nustatytą normatyvą, mokesčio dydis per mėnesį padidėja vienu procentu, skaičiuojant nuo turto vertės, viršijančios normatyvą. Turto vertės normatyvas skaičiuojamas dauginant asmens gyvenamosios vietos vidutinės nekilnojamojo turto rinkos vertę iš 12 kvadratinų metrų būsto naudojimo ploto.

pagal ES nuostatas ir gaires. 1995 m. birželio 12 d. Lietuva, išreikšdama narystės ES siekį, pasirašė Europos (Asociacijos) sutartį, tuo aiškiai įsipareigodama suderinti savo teisę su ES reikalavimais, o tų pačių metų gruodį pateikė oficialią paraišką dėl narystės ES. Europos sutartis su Lietuva įsigaliojo 1998 m. vasarį. Derybos dėl narystės ES tarp Lietuvos ir Sąjungos oficialiai buvo pradėtos 2000 m. vasario 15 d. Tuomet Lietuva pareiškė, kad nuo 2004 m. pradžios bus pasirengusi narystei ES, išskyrus tas sritis, kurioms buvo prašoma pereinamųjų laikotarpių³⁶.

1996 m., remdamasi Europos Komisijos šalims kandidatėms pateiktos Baltosios knygos nuorodomis ir rekomendacijomis, Lietuva parengė Nacionalinę teisės derinimo darbų programą. Atsižvelgiant į joje numatytas veiklas ir Europos Komisijos rekomendacijas, 1998 m. buvo parengta Lietuvos nacionalinė *acquis communautaire* (Bendrijų teisės) perėmimo programa. 1999 m. nacionalinės teisės derinimo ir ES *acquis* įgyvendinimo darbų planavimas buvo patobulintas. Lietuvos pasirengimo narystei Europos Sąjungoje programa iki 2004 m. sausio 1 d. (Nacionalinė *acquis* priėmimo programa, LPNP-NAPP)³⁷ buvo pagrindinė priemonė, leidžianti Vyriausybei veiksmingai planuoti šalies integracijos į ES procesą. Programoje buvo apibrėžtos Lietuvos pasirengimo narystei ES kryptys, sėkmingo pasirengimo narystei ES išankstinės sąlygos ir prioritetai. Be to, buvo numatyta tobulinti socialinių garantijų schemas (pvz., stiprinant draudžiamuosius socialinės apsaugos principus ir dar labiau decentralizuojant socialinę paramą) ir skatinti gyventojų užimtumą. Būtina paminėti, kad, rengiantis narystei ES, svarbiausias Lietuvos Vyriausybės uždavinys buvo išlaikyti ir kelti gyventojų socialinės gerovės lygį. Integracija į ES buvo suprantama kaip svarbus veiksnys, modernizuojantis Lietuvos socialinę politiką. Lietuvos pasirengimo narystei Europos Sąjungoje programoje nurodyta, kad Lietuvos Vyriausybė siekia socialinės apsaugos ir užimtumo pokyčių tokiose pagrindinėse srityse: darbo teisės; socialinio dialogo; vyrų ir moterų lygių galimybių; kovos su rasizmu; užimtumo; socialinės apsaugos, pagyvenusių žmonių, neįgaliųjų; visuomenės sveikatos; profesinės sveikatos ir saugos darbe.

---

³⁶ Maniokas, K.; Vilpišauskas, R.; Žeruolis, D. *Lietuvos kelias į Europos Sąjungą*. Vilnius, 2004, p. 42.

³⁷ Lietuvos pasirengimo narystei ES programa (NAPP) < www.euro.lt >.

Dar 1997 m. Lietuva pasirašė ir vėliau ratifikavo Europos socialinę chartiją³⁸, 1998 m. pabaigoje priėmė Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą³⁹, kurio vykdymui prižiūrėti LR Seimas 1999 m. balandžio 20 d. nutarimu paskyrė moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolierę, o 1999 m. gegužės 25 d. įsteigė pirmąją visoje Vidurio ir Rytų Europoje Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnybą; 1999 m. ratifikavo Europos laikinuosius susitarimus dėl senatvės, invalidumo, maitintojo netekimo ir kitų socialinės apsaugos sistemų. Taigi Lietuvos socialinė politika buvo reformuojama ir tobulinama nuo pat nepriklausomybės atkūrimo, o ES reikalavimai socialinei politikai dar labiau paspartino jos raidą. Nors ES nesiekia suvienodinti nacionalinių socialinės politikos sistemų, tačiau Lietuva, prieš stodama į ES, privalėjo suderinti tam tikrų socialinių teisių reglamentavimą, pasirašyti daug sutarčių, kurti ir įgyvendinti naujas strategijas bei programas. Tarp jų paminėtinos tokios priemonės ir teisės aktai: 2000 m. Garantinio fondo įstatymas, nubrėžęs šio fondo paskirtį – suteikti lėšų išmokoms bankrutuojančių ir bankrutavusių įmonių darbuotojams⁴⁰; 2000 m. Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas, kuriuo nurodyti asmenys, draudžiami ligos ir motinystės socialiniu draudimu; nustatyta teisė į šio draudimo pašalpas, jų skyrimą ir mokėjimo sąlygas. Ligos ir motinystės socialinis draudimas įstatymų nustatytais atvejais kompensuoja šios rūšies draudimu apdraustiems asmenims dėl jų pačių arba šeimos narių ligos, taip pat dėl motinystės, motinystės (tėvystės) dalį prarastų arba dėl dalyvavimo profesinės reabilitacijos programoje negautų darbo pajamų. 2001 m. spalio 11 d. priimtas Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sandaros įstatymas, kurio tikslas – siekiant užtikrinti ilgalaikę, visapusišką socialinę Lietuvos Respublikos gyventojų gerovę, kad sudarant ir vykdančiant Fondo biudžetą būtų numatyti ištekliai Valstybinio socialinio draudimo įstatymo numatytoms socialinio draudimo rūšims vykdyti ir kad šie ištekliai būtų naudojami pagal paskirtį.

³⁸ Europos socialinė chartija. *Žmogaus teisės: Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.

³⁹ Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas 1998 m. gruodžio 1 d. Nr. VIII-947. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 112-3100.

⁴⁰ Lietuvos Respublikos garantinio fondo įstatymas Nr. VIII-1926, 2000 m. rugsėjo 12 d. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 82-2478; Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas, Nr. IX-110, 2000 m. gruodžio 21 d. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 111-3574; *Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sandaros įstatymas*, 2001 m. spalio 11 d., Nr. IX-547.

Vykdam darbo politiką, 2002 m. birželio 4 d. priimtas Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (įsigaliojo 2003 m. sausio 1 d.), kuriuo liberalizuoti darbo santykiai ir suteikta daugiau teisių darbo santykių dalyviams⁴¹. Šį įstatymą įgyvendinti padėjo nemažai užimtumą skatinančių ir bedarbių socialines garantijas saugančių įstatymų. Tarp jų – Bedarbių rėmimo įstatymas 2001 m. – pagrindinis Lietuvos gyventojų užimtumą ir darbo rinką reglamentuojantis teisės aktas⁴², kuris nubrėžė užimtumo garantijas gyventojams, reglamentavo darbo rinkos priemonių taikymą bedarbiams, nustatė darbo biržos struktūrą ir funkcijas. 2003 m. liepos 1 d., siekiant įtvirtinti Europos darbo saugos reikalavimus, patvirtintas Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas⁴³, kuriuo nustatytos teisinės nuostatos ir reikalavimai, norint apsaugoti darbuotojus nuo profesinės rizikos arba tokią riziką sumažinti; profesinės rizikos įvertinimo, nelaimingų atsitikimų darbe bei profesinių ligų tyrimo tvarkos bendrosios nuostatos; darbuotojų saugos ir sveikatos reikalavimai, taikomi dirbantiems jauniems asmenims, nėščioms, neseniai pagimdžiusioms, krūtimi maitinančioms moterims, invalidams ir kt. 2003 m. balandžio 29 d. patvirtintas Lietuvos Respublikos valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės darbuotojų papildomų užimtumo ir socialinių garantijų įstatymas⁴⁴, kuriuo nustatytas valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės darbuotojų, atleidžiamų arba atleistų iš darbo dėl jos pirmojo ir antrojo blokų eksploatavimo užbaigimo, bei jų šeimų narių papildomo užimtumo ir socialinės garantijos. Taip norėta sušvelninti neigiamas socialines pasekmes, siekiant užtikrinti saugų ir nenutrūkstamą Ignalinos AE darbą iki eksploatavimo pabaigos.

⁴¹ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas Nr. IX-926, 2002 m. birželio 4 d. (įsigaliojo 2003 m. sausio 1 d.). *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 64-2569. LR darbo kodekso 2 straipsnyje numatyta, kad darbo santykiams reglamentuoti taikomi šie principai: laisvė pasirinkti darbą, valstybės pagalba asmenims įgyvendinant teisę į darbą, visų formų priverstinio ir privalomojo darbo draudimas, darbo santykių stabilumas, kolektyvinių derybų laisvė siekiant suderinti darbuotojų, darbdavių ir valstybės interesus, kolektyvinių sutarčių šalių atsakomybė už įsipareigojimus.

⁴² Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymo 5, 7, 11, 13, 14, 16, 19, 20, 22 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2001 m. gruodžio 21 d., Nr. IX-68721. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 2-51.

⁴³ Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas Nr. IX-1672, 2003 m. liepos 1 d. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 70-3170.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės darbuotojų papildomų užimtumo ir socialinių garantijų įstatymas, Nr. IX-1541, 2003 m. balandžio 29 d. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 48-2106; 2005, Nr. 79-2847.

Apibendrinant Lietuvos įvykdytus įsipareigojimus dėl darbo politikos siekiant narystės ES, būtina pastebėti, kad daug dėmesio buvo skiriama aktyviai darbo rinkos politikai: organizuotas darbo rinkos profesinis mokymas; bedarbių užimtumo rėmimas ir jiems suteikta laikino užimtumo galimybių. 2000 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija patvirtino Grupės darbuotojų atleidimo ir jo prevencijos tvarką, leidžiančią grupės darbuotojų atleidimo reglamentavimą derinti su ES galiojančiais teisės aktais, jos 2001 m. gegužės 23 d. įsakymu patvirtinta Vietinių užimtumo iniciatyvų skatinimo tvarka 2001–2004 m., vykdyta „Nuteistų ir grįžusių iš kardomojo kalnimo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų asmenų adaptacijos programa“, padėjusi šiems asmenims geriau pasiręgti ir įsitraukti į darbo rinką⁴⁵. 2001 m. pavasarį priimta Lietuvos Respublikos užimtumo didinimo 2001–2004 m. programa⁴⁶ – labai svarbus dokumentas, apibrėžiantis valstybės užimtumo ir darbo rinkos politikos strategiją. Įgyvendinant 2002 m. patvirtintos Prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 m. programą, 2003 m. buvo patvirtinta Prekybos žmonėmis ir prostitucijos aukų psichologinės reabilitacijos, profesinio orientavimo ir užimtumo 2003–2004 m. programa⁴⁷, skirta didinti prekybos moterimis ir prostitucijos aukų motyvaciją įsitraukti į darbo rinką. Taigi priimta daug svarbių teisės aktų, įgyvendintos užimtumo ir kitos darbo rinkos institucijų tobulinimo programos. Be to, daugelis socialinės politikos sprendimų buvo veikiami eurointegracinių reikalavimų. Galima teigti, kad narystės Europos Sąjungoje siekis buvo paskata Lietuvai įgyvendinti ES socialinį modelį, kelti ekonominės gerovės, gyvenimo kokybės lygį.

Nemažai svarbių dokumentų rengimosi narystei ES metu priimta socialinės atskirties mažinimo ir gyventojų socialinių garantijų stiprinimo klausimais. Įgyvendindama Lisabonos strategiją, 2002 m. Lietuva įsijungė į Bendrijos skurdo ir socialinės atskirties mažinimo procesą ir pasirašė su Europos Komisija Susitarimo memorandumą, tuo įsipareigodama perkelti ES bendruosius kovos su skurdu ir socialine atskirtimi tikslus į šalies politiką, parengti skurdo mažinimo strategiją, kurios pagrindinis siekis – gerokai suma-

⁴⁵ *Socialinis pranešimas*. 2002, p. 54, 79, 85.

⁴⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos užimtumo didinimo 2001–2004 metų programos patvirtinimo“ 2001 m. gegužės 8 d., Nr. 529. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 40-1404.

⁴⁷ *Socialinis pranešimas*. 2003, p. 64.

žinti skurdą, nelygbę ir teikti paramą silpniausioms gyventojų grupėms⁴⁸. Strategijoje nurodyta dešimt svarbiausių viešosios politikos sričių, kuriose numatyti skurdo sumažinimo sprendimai; pabrėžiamas visuomeninių organizacijų ir socialinių partnerių vaidmuo, išvardytos šios labiausiai skurstančios Lietuvos gyventojų grupės: beglobiai vaikai, gausių šeimų vaikai, vieno augintojo vaikai, bedarbiai ir jų šeimos, smulkūs ūkininkai, benamiai, neįgalieji, pensininkai, „paribio“ žmonės, grįžusieji iš įkalinimo įstaigų ir užaugę našlaičiai, nepakankamas pajamas gaunantys asmenys, kiekvienai grupei numatytos neatidėliotinos pagalbos priemonės ir ilgalaikės skurdo prevencijos programos, kurios grindžiamos šių asmenų integracija į visuomenę. 2003 m. liepos 1 d. patvirtintas Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunančioms šeimoms (vieniems gyvenantiems asmenims) įstatymas⁴⁹, skirtas įvertinus mažas pajamas gaunančių šeimų (vienų gyvenančių asmenų) turtą ir pajamas, nustatyti joms (jiems) valstybės teikiamos piniginės socialinės paramos dydį ir teikimo sąlygas, gavėjų teises ir pareigas, finansavimo šaltinius. Lietuvos Vyriausybė socialinei apsaugai vidutiniškai skiria 13,3 proc. BVP (ES 25 – 27,5 proc. BVP).⁵⁰

Siekiant gerinti priešpensinio amžiaus bedarbių socialinę apsaugą, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija patvirtino „Priešpensinio amžiaus bedarbių užimtumo ir socialinės apsaugos gerinimo 2003–2004 m. priemonių planą“⁵¹, pradėta įgyvendinti vyresnio amžiaus bedarbių užimtumo rėmimo programa. Be to, 2003 m. liepą LR Seimas priėmė įstatymus, būtinus pensijų sistemos reformai įgyvendinti⁵²: 2003 m. lapkričio 18 d. patvirtintas Valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas, reglamentuojantis išankstinį valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų skyrimą, dydžio apskaičiavimą ir mokėjimą siekiant paremti priešpensinio

⁴⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl skurdo mažinimo strategijos įgyvendinimo 2002–2004 m. programos“ 2002 m. lapkričio 7 d., Nr. 1753. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 109-4825.

⁴⁹ Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunančioms šeimoms (vieniems gyvenantiems asmenims) įstatymas Nr. IX-1675, 2003 m. liepos 1 d. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 73-3352.

⁵⁰ *Europe in figures – Eurostat yearbook 2008*, p. 238.

⁵¹ *Socialinis pranešimas*. 2003, p. 71.

⁵² Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas, 2003 m. lapkričio 18 d., Nr. IX-1828. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 114-5116; Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas, 2003 m. gruodžio 16 d., Nr. IX-1904. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 4-26.

amžiaus bedarbius; 2003 m. gruodžio 16 d. patvirtintas Nedarbo socialinio draudimo įstatymas, kurio tikslas – sukurti finansiškai stabilią ir patikimą draudimo nuo nedarbo sistemą. Įstatymas nustatė nedarbo socialinio draudimo teisinius santykius, asmenų, kurie draudžiami nedarbo draudimu kategorijas, teisę į nedarbo socialinio draudimo išmoką, jos skyrimo, apskaičiavimo bei mokėjimo sąlygas, šios draudimo rūšies finansavimą, administravimą ir atsakomybę.

2004 m. gegužės 18 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas⁵³. Juo pertvarkyta šeimos pašalpa už vaikus iki 3 metų amžiaus ir pašalpa šeimoms, auginančioms 3 ir daugiau vaikų, numatant remti vaiką iki pilnametystės.

Atsiliepiant į ES reikalavimus dėl lygių galimybių, 2003 m. lapkričio 18 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Lygių galimybių įstatymą⁵⁴, kuriuo įtvirtino tiesioginės ir netiesioginės diskriminacijos dėl asmens amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, rasės ar etninės priklausomybės, religijos arba ištikinimų draudimą. Įgyvendinant Vyriausybės programos nuostatą užtikrinti moterų ir vyrų lygias galimybes, Lietuvoje vykdoma nemažai įvairių programų, kurių priemonėmis siekiama spręsti moterų ir vyrų lygių galimybių užtikrinimo problemas užimtumo, švietimo, politikos ir kitose srityse, padedančių pagerinti moters padėtį visuomenėje ir kovoti su įvairių formų diskriminacija⁵⁵.

Lygias galimybes reguliuojančios teisinės priemonės Lietuvoje nuolat kinta ir tobulėja, siekiant moterims suteikti ekonominę nepriklausomybę, galimybę pasirinkti norimą darbą ir gauti už jį vienodą su vyrais atlyginimą. 2005 m. sausio 1 d. įsigaliojo naujas įstatymas dėl lyčių lygių galimybių ir pa-

⁵³ Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas Nr. I-621, 1994 m. lapkričio 3 d. (Lietuvos Respublikos 2004 m. gegužės 18 d. įstatymo Nr. IX-2237 (nuo 2004 m. liepos 1 d.). *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 89-1706; *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 88-3208.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas Nr. IX-1826, 2003 m. lapkričio 18 d. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 114-5115.

⁵⁵ LR Vyriausybės 2005 m. kovo 24 nutarimu Nr. 315 patvirtinta prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės 2005–2008 metų programa; LR Vyriausybės 2005 m. rugsėjo 26 d. nutarimu Nr. 1042 patvirtinta Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių 2005–2009 metų programa. LR Vyriausybės 2006 m. rugsėjo 19 d. nutarimu Nr. 907 patvirtinta Nacionalinė antidiskriminacinė 2006–2008 metų programa; LR Vyriausybės 2006 m. spalio 17 d. nutarimu Nr. 1020 patvirtinta Valstybinė smurto prieš moteris mažinimo strategija ir jos įgyvendinimo priemonių 2007–2009 metų planas.

keitė 1998 m. įstatymą⁵⁶. Tėvams suteiktos galimybės suderinti profesinį ir šeiminių gyvenimą pasinaudojant vaiko priežiūros paslaugomis. Mokamas atostogas dirbančioms motinoms iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas garantuoja LR Konstitucijos 39 straipsnis. Pagal Darbo įstatymą motinystės pašalpa mokama moterims už 70 kalendorinių dienų iki gimdymo (suėjus 28 nėštumo savaitėms ir daugiau) ir už 56 kalendorines dienas po gimdymo (komplikuoto gimdymo atveju ir kai gimė daugiau nei vienas vaikas – už 70 kalendorinių dienų po gimdymo). Motinystės pašalpa nėštumo ir gimdymo atostogų laikotarpiu mokama 100 procentų pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio. Vėliau pradedama mokėti motinystės (tėvystės) pašalpa tam iš apdraustų tėvų (įtėvių) ar globėjų, kuris prižiūri vaiką. Ji mokama, iki vaikui sukaks dveji metai, ir yra 85 procentai (nuo 2006 m. liepos 1 d. vienu metu gimus dviem ir daugiau vaikų – 100 proc.) kompensuojamojo uždarbio dydžio, bet ne mažesnė už trečdalį einamųjų metų draudžiamųjų pajamų. Nuo 2006 m. liepos 1 d. įsigaliojo tėvystės atostogos, kurios suteikiamos apdraustiems vyrams nuo vaiko gimimo dienos, iki vaikui sueis vienas mėnuo, ir yra 100 procentų kompensuojamojo uždarbio dydžio.

Lietuva taip pat siekia įveikti ir vertikalią, ir horizontalią lyčių segregaciją, pakeisti stereotipus dėl vyrų ir moterų užimamos padėties valstybės ekonomikoje, neigiamai veikiančius moterų užimtumo lygį. Gyventojų užimtumo tyrimo 2006 m. duomenimis, 40 procentų visų vadovų (teisės aktų, įstatymų leidėjų, vyresniųjų valstybės pareigūnų, įmonių, įstaigų, organizacijų ir kitų vadovų) buvo moterys. Valstybės tarnybos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 2006 m. 70 procentų valstybės tarnautojų (be statutinių) buvo moterys, politinio (asmeninio) pasitikėjimo – 60 procentų, tačiau apie 70 procentų įstaigų vadovų – vyrai (Moterys ir vyrai, 2007, p. 11). Tradiciškai švietimas, sveikatos apsauga ir socialinis darbas yra vyraujančios moterų darbo sritys, vis daugiau moterų įgyja viešbučių, restoranų aptarnavimo, statybų, finansinio tarpininkavimo profesijas. Moterų skaičius mažesnis viešojo administravimo, transporto, nekilnojamojo turto ir kitose verslo srityse⁵⁷. Siekiant pagerinti moterų dalyvavimo versle galimybes, Ekonomikos ministerija drauge su Lietuvos smulkiojo ir vidutinio verslo plėtros

⁵⁶ Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas 1998 m. gruodžio 1 d. Nr. VIII-947. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 112-3100; Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas, 2005 m. liepos 5 d., Nr. X-304. *Valstybės žinios*. 2005-07-21, Nr. 88-3281.

⁵⁷ *Moterys ir vyrai*. 2007, p. 52.

agentūra (LSVVPA) rengia specialius seminarus moterims verslininkėms. Šiuose seminaruose mokoma ir konsultuojama verslo klausimais. Moterims, grįžtančioms dirbti po ilgos pertraukos, Lietuvoje teikiamos konsultacijos, organizuojami kursai, kuriuose mokoma verslo pagrindų ir verstis privačia praktika, esama ir kursų, kuriuose moterys ir vyrai kaimo vietovėse bei neišvystytuose regionuose mokomi naudotis informacinėmis technologijomis, taip padedant jiems įsilieti į aktyvų ekonominį, politinį ir socialinį gyvenimą.

Igyvendinant europines nediskriminavimo dėl amžiaus ir darbinio laikotarpio ilginimo nuostatas, nuo 2004 m. įgyvendinama nacionalinė gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategija⁵⁸, ja siekiama vykdyti tokią užimtumo ir socialinę politiką, kuri sudarytų sąlygas vyresnio amžiaus darbingiems žmonėms kuo ilgiau išsilaikyti darbo rinkoje. Tuo tikslu kuriamos dalinio (pa-laiapsnio) išėjimo į pensiją schemos, pagal kurias vyresnio amžiaus žmonės galėtų rinktis dalinį užimtumą ir dalinį išėjimą į pensiją, ir taip ilgai pasiekti, kad vyrai ir moterys ilgiau galėtų pritaikyti savo gebėjimus darbo rinkoje, vėliau eiti į pensiją.

Lietuvoje sukurta reikiama neįgaliųjų teises reglamentuojanti teisinė bazė, atitinkanti valstybės ekonomines galimybes ir siekianti užtikrinti neįgaliųjų poreikius⁵⁹, jų lygias teises ir galimybes visuomenėje, nustatanti neįgaliųjų socialinės integracijos pagrindus. Neįgalūs asmenys, kuriems nustatytas darbingumo, neįgalumo lygis arba invalidumas, įgyja teisę gauti netekto darbingumo (invalidumo) pensiją, ji valstybiniu socialiniu draudimu draustiems asmenims mokama iš Valstybinio socialinio draudimo fondo lėšų, o nedraustiems – iš valstybės biudžeto lėšų (šalpos ir socialinės pensijos). Nuo 2004 m. balandžio 1 d. įsigaliojo Šalpos (socialinių) pensijų įstatymo pakeitimas⁶⁰, ku-

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl nacionalinės gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategijos“. 2004 m. birželio 14 d. Nr. 737; Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl nacionalinės gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategijos įgyvendinimo 2005–2013 metų priemonių patvirtinimo“. 2005 m. sausio 10 d., Nr. 5. <<http://www.socmin.lt>>

⁵⁹ Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas Nr. IX-2228, 2004 m. gegužės 11 d. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 83-2983 (Pakeistas pavadinimas: buvo Lietuvos Respublikos invalidų socialinės integracijos įstatymas Nr. I-2044, 1991 m. lapkričio 28 d.). *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 36-969; Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas Nr. IX-1826, 2003 m. lapkričio 18 d. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 114-5115; Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas Nr. IX-2251, 2004 m. birželio 1 d. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 96-3519.

⁶⁰ Lietuvos Respublikos šalpos (socialinių) pensijų įstatymas, Nr. I-675, 1994 m. lapkričio 29 d. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 96-1873.

riais padidintos pensijos neįgaliesiems (įstatymu buvo dvigubai padidintos šalpos pensijos vaikams, turintiems sunkią negalią; šalpos pensijos skiriamos visiems neįgaliesiems iki 24 metų sukakties (jeigu neturi teisės į kitas pensijas) ir kt. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos invalidų socialinės integracijos įstatymo pakeitimu, nuo 2004 m. balandžio 1 d. nustatomas ne iki 16 m., bet iki 18 metų amžiaus vaikų neįgalumo lygis, pagal negalios sunkumą skirstomas į sunkų, vidutinį ir lengvą ir tokiu skirstymu užtikrinantis, kad sunkesnės negalios asmeniui būtų teikiama didesnė socialinė bei kitokia parama; atsisakyta diskriminuojančios invalido sąvokos, vartojamos naujos sąvokos: neįgalusis, nepalankūs aplinkos veiksniai, darbingumo laipsnis, specialusis poreikis; numatyti pagrindiniai neįgaliųjų socialinės integracijos principai ir apibrėžta neįgaliųjų socialinės integracijos sistema bei prielaidos. Asmenų, gaunančių „Sodros“ netekto darbingumo (invalidumo) pensijas, kiekvienais metais po truputį daugėja.

Per dvidešimt nepriklausomybės metų, ypač įstojus į Europos Sąjungą, Lietuvoje pasikeitė požiūris į neįgaliuosius ir jiems vykdoma socialinė politika. XIX a. paskutinį dešimtmetį ji buvo labiau nukreipta į paramą ir socialinę apsaugą (pvz., skiriant bedarbio pašalpą) negu į aktyvios užimtumo politikos kūrimą. Įgyvendinant Lisabonos strategiją, Lietuvoje, kaip ir kitose ES šalyse, pamažu vyksta perėjimas nuo globėjiškos bei deklaratyvios pagalbos neįgaliesiems prie šių asmenų savarankiškumo ugdymo, jų reabilitacijos ir integracijos į visuomenę. Siekiama įgyvendinti globalinės filosofijos idėjas, kurios remiasi socialine sanglauda ir įterptimi, į visuomenę įtraukiant visus žmones, tarp jų ir neįgaliuosius. Šalyje vis labiau įsitvirtina žmonių, turinčių tam tikrą negalią, socialinės integracijos modelis, suprantant jį kaip optimalių ryšių tarp socialinių grupių, socialinių institutų bei valdžios struktūrų nustatymo procesą⁶¹. Palankesnes sąlygas neįgaliesiems įsitraukti į darbo rinką atveria 2005 m. liepos 1 d. įsigaliojusi Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo pataisa ir suderinta su ES vykdoma neįgaliųjų socialinės integracijos programa, kurioje svarbią vietą užima specialiųjų poreikių nustatymas bei tenkinimas kuriant darbo vietas ir profesinės reabilitacijos paslaugas.

Pozityvius neįgaliųjų užimtumo gerinimo pokyčius aktyvina įvairios Vyriausybės patvirtintos nacionalinės programos⁶², skatinančios neįgaliuosius

⁶¹ Leliūgienė, I. *Žmogus ir socialinė aplinka*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 1997, p. 16.

⁶² Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Nacionalinės žmonių su negalia socialinės

ieškoti darbo vietų, o tai itin spartina jų socialinę integraciją. Užimtumo srityje siekiama įtraukti neįgaluosius į darbo rinką, padedant įsidarbinti, plėtojant namudinį, patentinį darbą, taikant naujas informacines technologijas, bendras bei individualias programas, užtikrinant ir plėtojant alternatyvias užimtumo formas: darbo terapiją, bendrąjį užimtumą. Tyrimai patvirtino, kad Lietuvoje neįgaliesiems teikiamos profesinės reabilitacijos paslaugos apima 68,6 proc., neįgaliųjų profesinis konsultavimas – 22,9 proc., profesinis mokymas – 5,7 proc. ir, kai yra galimybė, įsidarbinimas po profesinės reabilitacijos – 11,4 proc.⁶³

Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą 2004 m. gegužės 1 d. – didelis iššūkis valstybei, skatinantis ne tik siekti aukštesnių ekonomikos augimo rezultatų, bet ir vykdyti socialinę politiką, atitinkančią ES principus bei vertybes, paskelbtas ES pagrindinių teisių chartijoje (2000 m. Nica)⁶⁴, kurti geresnes gyvenimo ir darbo sąlygas, siekti deramos socialinės apsaugos, socialinių partnerių dialogo, žmoniškųjų išteklių plėtotės ir kovoti su socialine atskirtimi. Narystės ES sąlygomis Lietuva, kaip ir kitos naujos valstybės narės, išitraukė į ekonominius integracinius procesus: platesniu mastu įgyvendinamas laisvas asmenų, paslaugų, prekių ir kapitalo judėjimas, o derinant ir koordinuojant socialinės apsaugos sistemą kyla naujų uždavinių, siekiant mažinti skurdą ir likviduoti nedarbą. Valstybių narių ir ES socialinės apsaugos sistemų koordinavimas būtinas įgyvendinant laisvo darbuotojų judėjimo teisę ES ir užtikrinant darbuotojų migrantų socialinę apsaugą. Lietuvoje nuo 2004 m. gegužės 1. d. tiesiogiai taikomi pagrindiniai ES dokumentai – Tarybos reglamentas 1408/71/EEB dėl socialinės apsaugos sistemų taikymo pagal darbo sutartį dirbantiems asmenims ir jų šeimų nariams, persikeliantiems Bendrijoje, ir Tarybos reglamentas 574/72 EEB, nustatantis Tarybos reglamento 1408/71/EEB įgyvendinimo tvarką. Praktinis šių nuostatų koordinavimas kelia didelių iššūkių visai Lietuvos socialinės apsaugos sistemai, nes apima pensijų, ligos ir motinystės, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudi-

---

integracijos 2003–2012 metų programos patvirtinimo“, 2002 m. birželio 7 d., Nr. 850. *Valsybės žinios*. 2002, Nr. 57-2335; Lietuvos prisijungimas prie Europos šalių iniciatyvos, 2003 m. paskelbimas Neįgaliųjų metais Lietuvoje ir Vyriausybės patvirtintas neįgaliųjų teisių stiprinimo ir lygių galimybių užtikrinimo planas.

⁶³ Gvazdauskienė, I. Neįgaliųjų profesinis rengimas ir įsidarbinimo galimybės Lietuvoje. *Socialinė parama neįgaliesiems įsidarbinimo situacijoje*. Šiauliai, 2004, p. 69.

⁶⁴ ES pagrindinių teisių chartija. *Žmogaus teisės: Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.

mo, nedarbo draudimo, sveikatos draudimo išmokas, taip pat ir išmokas šeimai bei laidojimo pašalpas.

Narystė ES reiškia naują kovą su skurdu ir socialine atskirtimi Lietuvoje etapą: skurdo mažinimo uždaviniai įtraukti į bendrąją valstybės politiką, valstybiniu mastu pripažinta, jog skurdas turi ir gali būti mažinamas tik kompleksinių, suderintų ir įvairias sritis (švietimą, profesinį rengimą, darbo rinką, socialinę apsaugą, fiskalinę politiką ir kt.) apimančių priemonių pastangomis⁶⁵. Svarbi skurdo mažinimo priemonė – pensijų reforma, nuo 2004 m. sausio 1 d. leidžianti savanoriškai pasirinkti kaupti pensijas privačiuose kaupiamuosiuose fonduose⁶⁶. Gerėjant ekonominei padėčiai šalyje, didėjo Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto pajamos (jau 2005 m. įplaukos buvo 112,9 mln. Lt didesnės negu priskaičiuota piniginių išlaidų), buvo nuolat didinami bazinės pensijos ir draudžiamųjų pajamų dydžiai, gerinama neįgalųjų ir pagyvenusių žmonių materialinė padėtis. Ilgą laiką buvusi 138 Lt dydžio valstybinių pensijų bazė nuo 2002 m. balandžio pradėta laipsniškai didinti ir 2009 m. gegužės mėn. buvo 200 Lt. Draudžiamosios pajamos padidintos nuo 990 iki 1488 Lt.⁶⁷ Lietuvos ir ES gyventojų ekonominės padėties palyginimas rodo, kad Lietuvos BVP vienam gyventojui sudaro 46 procentus ES-25 vidurkio ir apie 44 procentus ES-15 vidurkio⁶⁸.

Galima teigti, kad abi Lietuvos socialinės politikos sritys – socialinė apsauga ir užimtumo politika – glaudžiai susijusios, nes socialinės apsaugos sistema yra paremta gyventojų dalyvavimu darbo rinkoje. Vykdam užimtumo politiką svarbų vaidmenį vaidina ES Lisabonos strategijos įgyvendinimas Lietuvoje ir tuo tikslu 2004 m. patvirtintas Lietuvos Respublikos nacionalinis užimtumo veiksmų planas, numatantis didinti užimtumą, mažinti skirtumus regionuose, kurti lanksčią darbo rinką, užtikrinti lygias galimybes, didinti darbo jėgos konkurencingumą ir gerinti darbo sąlygas. Valstybės iškeltų uždavinių analizė leidžia tvirtinti, kad Lietuvos ir ES užimtumo bei socialinė politika yra suderintos. Gyventojų užimtumo tyrimo duomenimis, 2008 m. pa-

⁶⁵ Lietuvos Respublikos 2004–2006 metų nacionalinis su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas. Vilnius, 2004, p. 51.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas, 2002 m. gruodžio 3 d. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 123-5511; Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo ir papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas, 2003 m. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 75-3473.

⁶⁷ *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 138-5674; *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 150-6100.

⁶⁸ Lietuvos Respublikos 2004–2006 metų nacionalinis su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas. Vilnius, 2004, p. 51.

baigoje nedarbo lygis sudarė 7,9 proc. Per metus nedarbo lygis išaugo 1,5 procentinio punkto – nuo 4,3 proc. 2007 m. iki 5,8 proc. 2008 m. (aukščiausias nedarbo lygis buvo 2001 m. – 17,4, žemiausias – 2007 m. – 4,3 proc.). Moterų nedarbo lygis 2008 m. buvo mažesnis nei vyrų ir sudarė 5,6 proc. (vyrų – 6 proc.). Jaunimo (15–24 metų amžiaus) nedarbo lygis 2008 m. sudarė 13,4 proc., kaip ir 2007-aisiais, jis buvo dukart aukštesnis nei bendras nedarbo lygis⁶⁹. Tai byloja, kad šalies darbo rinka susidūrė su tam tikrais sunkumais, kuriuos lemia pasauliniai ekonominiai veiksniai.

Užimtumo strategijos įgyvendinimo Lietuvoje analizė byloja, kad užimtumą gali padidinti kitoks požiūris į žmogiškuosius išteklius, t. y. įtraukiant į darbo rinką tokias socialines grupes, kurios buvo iš jos iškritusios arba išstumtos. Visų pirma tai pagyvenusių žmonių įsitraukimas į darbo rinką, vykdant aktyvaus senėjimo politiką. Reikšmingą darbuotojų „atsargą“ sudaro jaunimas, tautinės mažumos, buvę kaliniai, kuriems įtraukti į darbo rinką organizuojami įvairūs mokymai, vykdomos programos ir projektai. Minėtų socialinių grupių užimtumo analizė leidžia daryti išvadą, kad jų įsitraukimas į darbo rinką galimas, įgyvendinant mokymosi visą gyvenimą politiką ir tuo tikslu tobulinant mokyimo ir švietimo kokybę, padedant asmenims įsigyti žinių, būtinų modernioje darbo rinkoje ir žiniomis grįstoje visuomenėje.

Apžvelgus pastarųjų metų socialinės infrastruktūros formavimo procesus, pastebima auganti decentralizacijos tendencija. Jai būdingas centrinės valdžios įtakos mažinimas, savivaldos institucijų atsakomybės didinimas, bendruomenės ir individo aktyvumo skatinimas. Decentralizacija yra glaudžiai susijusi su demokratiniu socialinės partnerystės ir bendros atsakomybės principu, kuris reiškia socialinį dialogą, bendradarbiavimą tarp Vyriausybės, savivaldybių, nevyriausybinų organizacijų (NVO), bendruomenių atstovų, verslo įmonių ir kitų institucijų. Socialinės apsaugos sistemos pokyčių apžvalga rodo, kad reikšminga papildoma socialinės apsaugos sistemos dalis yra įstatymais patvirtintos valstybinės socialinės programos, kuriomis siekiama užtikrinti lėšų bei paslaugų teikimą socialinės apsaugos tikslais ir gerinti socialines sąlygas. Decentralizacija, be jau veikiančių programų, atveria kelią kurti ir vykdyti naujas programas.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos įsijungimas į Europos Sąjungą, keldamas naujus reikalavimus socialinės apsaugos sistemai, jai koordinuoti

---

⁶⁹ Nedarbo lygio pokyčiai (tyrimų duomenys) 2009 03 13. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės*, www.stat.gov.lt

ir derinti su ES valstybėse narėse veikiančiomis socialinės apsaugos sistemomis, atvėrė ir plačias pokyčių galimybes didinti užimtumą, veiksmingiau panaudoti žmogiškuosius išteklius, mažinti socialinę atskirtį, geriau panaudoti ES struktūrinių fondų paramą ir siekti tvarios visuomenės raidos.